

ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

ANIL ÇEÇEN

İçinde bulunulan dönemde Türkiye'nin en önde gelen sorunlarından birisi de üniversite sorunudur. Sorun tek yanlı değil, aktine çok yönlüdür. Ülkemizde zamanla sürüklenen eğitim çıkmazı, öğrenci hareketlerinin bir süreç içerisinde anarşik eylemlere dönüşmesi ve giderek halkın günlük yaşamını etkileyen siyasal boyutlara ulaşması üniversiteleri her açıdan ön plana çıkarmıştır. Ayrıca Türk toplumunun gelişmekte olan sosyo-ekonomik yapısı gözönünde tutulursa, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, üst düzeyde eğitim kurumları olarak üniversitelerin öncelikli ve ağırlıklı bir yerleri vardır. Bu yer çeşitli siyasal akımlarca kendi açılarından kullanılmak istenir. Eğitim düzeyi düşük olduğundan üniversite öğretim üyelerinin toplumdaki konumları önem kazanır ve parti veya siyasal akım öğretim üyeleri içinde kendilerine daha fazla yandaş kazanarak güçlenmek isterler. Ayrıca gençliği zinde bir güç olarak kullanmaya çalışırlar. Kendi çatıları altında toplayabilirlerse belirli bir görünümün militanı yaparlar. Toplumda oluşan siyasal olaylarda gençlik kitlesinden ayrıca figüran olarak yararlanmak isterler. Hele bir dektidar olurlarsa, özgür düşüncenin yuvası olan üniversitelerden karşıt ses çıkmamasına çalışırlar ve yüksek öğretimin yönetimini, bilimsel gelişmeleri güdümlenmeğe çalışırlar.

Gelişmiş ülkelerde ise üniversiteler kuramaşma sürecini tanımladıklarından bu tip tehlikeli girişimlerden uzaktırlar. Ne var ki azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde üniversiteler çeşitli siyasal baskı ve girişimlerle karşı karşıya bulunduğundan özerk bir statü içinde bulunmalarında sayısız yararlar vardır. Bilim bağımsız koşullarda gelişebildiği gibi, eğitim ve öğretim de güdümsüz olursa bir işe yarayabilir, Üniversiteler hem birer bilim yuvası hem de birer yüksek öğretim kurumları olarak özerkliğe sahip olmalıdır.

Türkiye'de son kabul edilen Anayasa ile özerklik sistemi getirilmiştir. Anayasanın ilgili hükmüne göre, üniversiteler ancak devlet

eliyle ve yasa ile kurulabilir. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler devletin gözetimi ve denetimi altında kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel yasaya göre kurulan devlet üniversiteleri hakkında hükümler saklıdır. Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlar tarafından her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları özgürce araştırma ve yayında bulunabilirler. Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri organları ve bunların seçimleri görev ve yetkileri üniversiteler üzerinde devletlerin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu öğrenim ve öğretim özgürlüklerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında gereksinmeye göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretim özgürlük ve güvence içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine göre yürütülmesi esasları yasa ile düzenlenir. Üniversitelerin bütçeleri genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve denetlenir. Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğretim ve öğretim özgürlüklerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncı giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların yönetimine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilan ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı yasa ile düzenlenir.

Anayasanın bu hükümleri yanısıra Üniversiteler Yasası da, üniversitelerin fakülte, bölüm, kürsü, yüksek okul, enstitü ve benzeri kuruluşlara hizmet birimlerinden oluşan özerkliğe ve kamu, tüzel kişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleri olduğunu belirtir. Bu yasaya göre her üniversite kendine bağlı kuruluş ve birimlerle bir bütündür. Bir üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde bu üniversiteyi oluşturan fakülteler de bu yasa hükümlerine göre tüzel kişiliğe sahiptir. Üniversiteye bağlı diğer kuruluşların tüzel kişiliğe sahip olması üniversite senatosunun kararına bağlıdır.

Anayasa ve ilgili yasa da üniversitelerin özerkliği prensip olarak benimsenmesine karşın, yalnızca politik nedenlerle Anayasa-daki özerklik ilkesine ters düşülerek daha sonra özerk olmayan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı yeni üniversiteler kurulmuş ve üniversite düzeni devlet eliyle bozulmuştur.

Özerklik hem bağımsızlığı hem de özgürlüğü ifade eder. Üniversitelerin tam özerkliği siyasal, yönetsel, ekonomik, bilimsel özgürlüğü içerir. Üniversitelerin özerkliği başlıbaşına bir amaç, üniversitelerin yönetim ve denetimini belirleyen bir çıkış noktası değil, yalnızca sonuç ve araçtır. Üniversite öğretim üyeleri görevlerini yerine getirirken, öğretirken ve araştırırken özgür ve bağımsız olmalıdırlar. Bu açıdan öğretim üyeleri de en az yargıçlar kadar bağımsız olmalıdır. Üniversitelerin kamu kuruluşu olduğu ülkelerde siyasal güç hükümetler karşısında özerk olmaları, yasaların getirdiği sınırlar içinde kendi kendilerini kabul etmeleri, ve kendi kaynakları üzerinde tasarrut edebilmeleri, akademik olan ve olmayan işlerini kendi organları aracılığı ile yürütülmeleri gibi akademik ve pratik nedenlere dayanır. Üniversiteler kendi organlarıncaya yönetildikleri zaman öğretim üyelerinin akademik özgürlüğü dışarıya karşı daha iyi korunmuş olur. Üniversite dışındaki organlar üniversitenin yapısına ve çalışma tekniğinin özelliklerine sahip olmadığı, üniversite organlarından daha yetkili, bir organ bulmak çok güç ve olanaksız bulunduğu için üniversite hizmetlerinin kendi organlarının sorumluluğuna bırakıldığı takdirde görevlerin daha iyi bir biçimde yerine getirilebilmesi kaynakların daha verimli bir biçimde kullanılması olanaklıdır.

Üniversitelerin özerkliği gelişmeler sonucunda son yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Ortaçağ üniversiteleri o dönemin gereklerine uygun olarak korporasyon biçiminde örgütlenmiştir. Üniversitelerin yapısını ve içeriğini belirleyen bu korporasyonların özelliğidir. Ortaçağ'da öğrenciler ve öğretmenler olarak iki tip korporasyon görülmüştür. Üniversitelerde zamanla özerklik düşüncesinin yerleşmesinde önemli bir olayda dinsel bölünmeler, ve katoliklerle protestanlar arasında süregelen savaşımdır. Laik anlayışın zamanla toplumda ön plana geçmesiyle üniversiteler dinsel gücün değil, siyasal gücün denetimine geçmiştir. Ve bu aşamadan sonra devlet - üniversite ilişkilerinde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır.

Günümüzde ise durum çok yönlülük göstermektedir. İlgililer rejimlerde devlet, parti ve tüm kuruluşlar gibi üniversitelerde egemen ideolojilerin emri altındadır. Resmî doktrinin çizdiği sınırlar içinde üniversiteler araştırma ve eğitim çalışmalarını sürdürürler. Üniversite öğretim üyelerinden ve yöneticilerinden egemen ideolojiye bağlılık beklenir. Bu rejimlerde değil üniversite özerkliği, en küçük bir bağımsızlıktan söz edilemez. Özel üniversitelerin kurulmasına izin verilen ülkelerde ise devlet yönetime asıl olarak karışmaz. Kuruluşlarda benimsenen hukuk düzenine göre yönetilirler. Devlet üniversitelerin yönetiminde ise başlıca iki ayrı sistem vardır. Birinci sistemde üniversitelerin yönetimi tamamıyla merkeze

bağlıdır. İlgili bakanlık devlet adına üniversiteleri yönetir ve denetler. Merkez yönetimin aksamaları ve bazı toplumsal nedenlerle özellikle batı ülkelerinde bir de mütevellî heyeti sistemi geliştirilmiştir. Üniversitelerin yönetsel sorumluluğunu, karma bir kurula, üniversite içinden ve dışından gelen üyelerden oluşan bir kurula bırakan devletler de görülmektedir. Bütün bu uygulamalar üniversitelerin yönetimi konusunda her ülkenin kendi yapısal özellikleri nedeniyle ayrı sistemler geliştirdiklerini göstermektedir. Bir de bunların yanında hem özerklik hem mütevellîlik veya hem devlet yönetimi hem özerklik gibi karma uygulamalara yönelen ülkeler vardır. Türkiye bu açıdan ilginç özellikler gösteren bir örnektir.

Üniversitelerin özerkliği sorunu devlet - üniversite ilişkileri açısından önem kazanmaktadır. Devletin üniversitelerle olan ilgisi son yüzyılda giderek artmıştır. Geleceğin gereksinmelerini karşılayacak biçimde bir an önce kurmak ve varolan kurumları hızla geliştirmek merkez yönetimlerin gündemlerindeki görevler arasına girmiştir. Eğitim ve bilim politikalarının gerçekleşmesi için devlet, üniversitelerin yönetim ve denetimlerine egemen olan ilkeleri değiştirmeden ve üniversitelerin akademik işlerine karışmadan onlarla verimli bir işbirliği yapmayı daha tutarlı bir çözüm olarak benimsemektedir. Üniversitelerin statülerinde öngörülen organlar tarafından yönetilmesi ve denetlenmesi ve hükümet organlarıyla bir ilgisi bulunmaması bu kurumların kendi kaynakları aracılığı ile ve dışardan sağlayabildikleri gelirlerle özgürce gelişmelerine olanak vermiş ve üniversitelerin akademik özgürlüklerinde üniversite öğretim üyelerinin akademik özgürlüklerinin korunmasında önemli rol oynamıştır.

Üniversitelerde öğretim ve araştırma görevleri üniversite organları tarafından denetleneceği için üniversite akademik özgürlüğü üniversite dışındaki güçlere karşı garanti edilmiştir. Üniversite öğretmenlerinin akademik özgürlükleri mutlak anlamda değildir. Üniversitelerin yasalarla saptanacak organları, akademik ve bilimsel düşüncelerle üniversite içinde öğretim, araştırma ve yayın çalışmalarını için bağlayıcı hükümler getirebilirler. Üniversite dışında kalan bilim kuruluşlarındaki görevlilerin özgürlüğü daha sınırlıdır. Bilim özgürlüğünün kötüye kullanılması tehlikesi karşısında bazı yasal sınırlamalar getirilmiştir.

Özgürce araştırma ve yayım hakkı kural olarak, özerk üniversitelerde akademik personele tanınır. Özerklik statüsü bilimin ve eğitimin özgürce gelişmesini sağlar. Baskı ve güdümlü denetim her zaman bilimsel gelişmenin önüne bir engel olarak çıkmıştır. Üniversite görevlilerinin başlıca görevi öğretim ve araştırma yapmak-

tır. Bu görevlerin ne dereceye kadar yapıldığını denetlemek yasalarda gösterilen üniversite organlarının yetkisi içindedir. Özerk üniversite düzenlerinde öğretim üyeleriyle ilgili denetleme üniversite dışında kalan makamlar tarafından yapılamaz. Bu denetleme tümüyle hukuksal çerçeve içinde gerçekleştirilir. İç denetleme alanında üniversite öğretmenleri öğretim ve araştırma görevleri dolayısıyla yetkili üniversite organlarına karşı sorumludurlar. Özerklik düzen içerisinde öğretim üyeleri herhangi bir biçimde görevlerinden alınamazlar veya başka bir yere tayin edilemezler. Ayrıca ücretlerini almaları hiçbir surette engellenemez. Kısacası üniversite öğretim üye ve yardımcıları bilimsel çalışmaları ve siyasal düşünceleri ne olursa olsun düşünce ve inançları nedeniyle cezalandırılmazlar.

Üniversiteler çağdaş anlamda birer kamu tüzel kişisidirler. Yasalarla özerklik statüsüne kavuşturulurlar ve bu genel olarak anayasa güvencesi altına alınır. Özerklik terim olarak kendi kendini yönetme, kendi kuralını kendi koyma, hiçbir güce bağlı bulunmadan kararları kendi kendine alma ve uygulama anlamına gelir. Özerklik yetki dağılımı sözkonusu olduğu durumlarda ortaya çıkar. Kamu tazel kişileri genellikle merkez yönetim dışında kalan bağımsız kuruluşlardır. Merkez yönetim ile kamu tüzel kişisi arasındaki ilişkiyi merkez yönetimin kamu tüzel kişisi üzerindeki vesayet derecesi belirler. Bu açıdan kamu tüzel kişileri özerk olanlar ve olmayanlar diye ayrılır. Kamu tüzel kişilerinin özerkliği tümüyle sınırsız değildir mutlaka bir yasal dayanağı olmalıdır. Üniversiteler yasalarla kendilerine yüklenen amaçları gerçekleştirmeleri amacıyla kendisini yönetmek ehliyetine sahip kınırlar. Yönetim özerkliğinin yasalarla saptanan bir özelliği üniversite yönetim organlarının öğretim üyeleri tarafından kendi içlerinden seçim yolu ile oluşturulmasıdır. Özerkliğin veya yönetsel vesayetinin sınırı daha önce de belirtildiği gibi merkez yönetimin üniversite ile ilgili yönetsel konularda üniversiteyi herhangi bir biçimde bağlayabilecek yönetsel bir karar verememesidir. Üniversite ile merkez yönetim arasında hiyerarşik denetimi öngören bir yasa kamu tüzel kişiliği ile bağdaşmaz. Kamu tüzel kişilerinden daha fazla bir düzeyde üniversiteler ayrıca parasal özerkliğe sahiptirler.

Bilimsel özerklik üniversite özerkliğinin diğer önemli bölümüdür. Araştırma, inceleme, eğitim ve öğretim alanlarında üniversiteler mutlak düzeyde özerk olmalıdırlar. Aksi durumda gerçek işlevlerini yerine getirmeleri beklenemez. Personel üniversite organlarıca tayin edilir. Akademik yönetmelikleri üniversite yönetimi hazırlar. Tüm üniversitelerle ilgili işlemlerin düzenlenmesini de üniversiteler arası kurul yapar. Bilimsel deneyleme işlemleri ise üniversite

içinde oluşturulan tamamen bilimsel yapıdaki kurullarca yerine getirilir.

Üniversitelerin denetiminde kural iç denetimdir. Dış denetim yoktur. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle denetlenir. Başka bir deyimle üniversiteler, üniversite organlarından başka organlar tarafından denetlenemez. Ne var ki, bir kamu tüzel kişisi olan üniversitenin işlemleri yönetsel işlem niteliğindedir. Yönetimin hiçbir eylem ve işlemi yargı denetimi dışında bırakılamaz. Ayrıca disiplin kararları da yargı denetimi altındadır. Yargı organlarına aksi durumlar için itiraz edilebilir. Yargı denetimi dışında üniversiteler merkez yönetimin hiçbir biçimde denetimine uyruk değildir.

Üniversitelere devletin el koyması özerklik açısından önemli bir sorundur. Kural olarak özerklik sisteminde devletin üniversitelere hiçbir biçimde müdahale edememesi benimsenir. Ne var ki üniversite çatısı altında bu özerklikten yararlanarak suç işlenmesine izin verilemez. Üniversitelerde işlenen her suç devletin güvenlik güçlerince izlenir ve yargı organlarıncı, cezalandırılır. Ayrıca üniversite özerkliği üniversite özgürlüklerini yoketmek için kullanılamaz. Üniversitelerde ve bağlı fakültelerde öğrenim ve öğretim özgürlükleri tehlikeye düşerse devlet organları bu tehlikeleri kaldırarak özgürlük ortamını yeniden kurmakla görevlidir. Yetkili organların müdahalesi hiçbir zaman sürekli elkoymaya dönüşmemelidir. Amaç olağan durumun yeniden sağlanmasıdır. Ancak özerkliği tehlikeye düşüren nedenler kaldırılırken o kadar dikkatli davranılmalıdır ki onu korumakla görevli hükümete karşı bile güvence altında tutulabilmelidir. Tehlikeleri kaldırmakla üniversiteye el koymak arasında büyük bir fark vardır. Birincisi geçici bir önlemdir, ikincisi ise sürekli bir durumdur. Bu durumda somuta inen yasal düzenleme olmadıkça elkoyma yetkisi diye bir yetkinin kullanılması olanaksızdır.

Özerkliği olmayan üniversiteden gerçek işlevlerini yerine getirmek beklenemez. Özerklik bilimin ve çağdaş uygarlık yolunda ilerlemenin vazgeçilmez bir önkoşuludur. Bu nedenle tüm özgür ve demokratik ülkelerde bu ilke tartışmasız olarak benimsenmiştir. Oysa bazan özerklik üniversitelere ve öğretim üyelerine tanınmış bir ayrıcalık olarak gösterilmektedir. Bu durumu sindiremeyen ege-men güçler bazan üniversiteler üstü kurullar oluşturarak ve bu kurullara dışarıdan temsilciler katarak özerkliği sınırlamaya ve giderek yoketmeğe çalışmışlardır. Üst kurullar siyasal iktidarların esin-tilerine heryönden açık kuruluşlardır. İktidarların siyasal görüşlerine bağlı olarak üniversitelerdeki eğitim ve araştırmaların örgütlenmesi sonucunu doğuracak bu durum üniversitelerin varlığı ve toplumsal görevleri ile asla bağdaşmıyacak bir durumdur.

Üniversite özerkliğini zedeleyen önemli bir nokta da öğretim üyelerinin görevleri ile ilgilidir. Her an görevinden atılabilme endişesi içinde bulunan öğretim üyesinin bağımsız öğretim ve araştırma yapması son derece zor bir durumdur. Çünkü akademik çalışmalarda bilimsel çalışma ve nesnel görüşlerden çok her ne biçimde olursa olsun telkin ve propoganda yapma ölçütü özgürlükçü demokrasiye ters düşen bir görüştür.

Eğer gerçekten çağdaş uygarlık düzeyine erişmek isteniyorsa toplumun yazgısını belirleyecek olan ve geleceğin yöneticilerini yetiştirecek üniversiteyi her açıdan özerk kuruluş durumuna getirmelidir. Üniversiteyi susturmakla, üniversiteyi toplumun temel kurumlarından kopararak ve sürekli baskı altında tutarak çağdaş toplum ve bilim düzeyine ulaşmanın olanaksızlığı tarihsel örneklerle ortadadır.

Her açıdan özerklik gerçek bir üniversite için temel koşuldur. Üniversiteden beklenenler özerklik olmadan sağlanması olanaksızdır. Toplumsal örgüt olan üniversite her türlü olanaklara sahip olsa da özerklikten yoksun bulunduğu sürece gerçek anlamda eğitim ve araştırma yapamaz. Üniversitelerin yetenekli öğretim kadrosu sıkıntısı çekmelerinin başlıca nedeni üniversitelerin gerçek özerkliğe sahip olmamasından ileri gelmektedir. Özerkliğin bulunmadığı yerde gerçek bir bilim adamı ızdırıp duyar mutlu olamaz, çalışsa bile bilimsel bulgular ortaya koyamaz. Ömrünü bilime ve eğitime adayan bir üniversite öğretim üyesi özgür bir düşünce ile çalışma ortamı bulamadığı zaman hiç verimli olamaz, ülkenin sorunlarına çözüm getirici katkılarda bulunamaz.

Özerklik gerçek boyutları ile olabileceği gibi biçimsel düzeyde de kalabilir. Özerklik hemen her yerde ve her zamanda yasa ve tüzüklerden çok bilimsel gücün sağladığı geleneksel bir dokunulmazlık ilkesi olarak ortaya çıkmıştır. Bilimsel gücün bu düzeye ulaşmadığı toplumlarda özerklik çoğunlukla kağıt üzerinde kalmaktadır. Üniversitelerin kurumlaşması ve kendi haklarını savunabilecekleri aşamaya ulaşmaları da özerkliğin somutlaşmasını sağlamaktadır.

Kurumlar kendilerine tanınan haklara toplumda sahip çıkamazlarsa o hak ya kağıt üzerinde kalır ya da birgün elerinden alınır. Bu nedenle özerkliğin gerçek anlamıyla elde edilebilmesi için üniversitelerin her türlü dış baskıya karşı kendilerini savunabilecekleri güce sahip kılmalıdır. Toplumların gelişmesiyle beraber değişen koşullara ayak uydurabilmek üniversitelerin dış baskılardan uzak kalabilmesini ve özerk statülerini sürdürebilmelerini sağlayacaktır.